

ЯНОШ АРАН НА 200 ГОДИНИ

Стефка Хрусанова

На 2 март отбелязваме 200-годишнината от рождението на унгарския поет епик, майстор на баладата, журналист и преводач Янош Аран (2 март 1817 г. – Надсалонта, днешна Салонта, Румъния – 22 октомври 1882 г., Будапеща). Роден в калвинистко семейство от обедняло дребно дворянство. Най-малкото от десет деца на Дьорд Аран и Сара Медери. Завършва образованието си в Дебрецен. Научава латински, френски, немски и английски език. Работи като учител, редактор на вестник, пътуващ актьор и др. През 1834–35 г. е помощник-учител в Кишуйсалаш, през 1836 г. за кратко време актьор в Дебрецен. От 1836 г. е помощник-учител в Надсалонта, от 1840 г. нотариус. Разширява образованието си, изучава гръцките класици. За първи път отпечатва своя статия през 1841 г. – „За народното просвещение“, а през 1846 г. – два разказа.

Получава първото си литературно признание – наградата на литературното общество „Кишфалуди“ за комичен епос – за първото поетично произведение, което публикува – сатиричната поема „Изгубената конституция“ (1846), в която авторът използва приповдигнатите изразни средства на националния епос за представяне на дребни теми. С еднаква сила осмива и либералите, и консерваторите, политиканстването на господарите се проявява като гротеска. През същата година завършва епическата си поема „Толди“ за унгарския национален герой Миклош Толди. С нея печели нова награда през 1847 г. Аран създава Толди като типичен унгарски образ: с благороднически произход, Толди, водещ живот като прост селянин, става герой, който носи у себе си големите недостатъци на унгареца – невъздържаност, сприхавост, внезапни гневни изблици, но същевременно и положителни качества – гордост и обич към майката. Публикуването на „Толди“ през 1847 г. издига изведнъж Аран сред първите редици в литературата. Епическата поема засяга най-важните проблеми на епохата, главният герой се превръща в олицетворение на общите национални ценности. Издигането на Миклош Толди, който е от благороднически произход, но живее като обикновен селянин, символизира примиряването на противоположностите, превръщането на народа в нация. Недвусмисленият мироглед и оптимизмът на творбата преместват на заден план възникналите проблеми: убийство, внезапен гневен изблик, липса на самоконтрол, надделяване на емоциите над разума. Многократно се подчертава „детинската същност“ на главния герой. Поемата изразява народностното течение в творчеството на Аран.

Янош Аран взема активно участие в борбата за национална независимост, избран е за член на парламента. По време на революцията от 1848–1849 г. се сприятелява с Шандор Петьофи, създава патриотични стихотворения, балади и песни. След революцията е принуден да се укрива известно време, изгубва работата и жилището си в Надсалонта. Мъката си от потушаването на революцията Аран изразява в епическата поема „Циганите от Надида“ (1851). На основата на исторически анекдот от XVI век той изразява сатиричното си възмущение от отрицателните черти на революцията и борбата за свобода. През 50-те години на XIX век в страната преобладава потиснато настроение, огорчение, загуба на илюзии. Чрез героите на поемата си Аран призовава своите сънародници да се изправят срещу действителността и да не хранят илюзии. След потушаването на борбата за свобода пише преди всичко лирически произведения. Най-много го вълнуват причините за неуспеха на революцията и кои са виновниците за това. В стихотворението „Оставям лирата“ (1850) той си задава въпроса дали си заслужава да се занимава с поезия.

През 1851 г. Аран за кратко време е възпитател в Гест, след това става учител в реформистката гимназия в Надкьорьош. В този период се разгръща поетическият му талант. От съвременността той обръща поглед към миналото и мотивите от народното творчество, легендите, баладите заемат главно място в произведенията му, които поддържат националното самосъзнание. През 50-те години сътворява най-красивите си балади: „Уелските бардове“, „Клара Зач“, „Майката на Матяш“. Като продължение на поемата си за Толди през 1854 г. пише „Залезът на Толди“, която се превръща във втора част от трилогията, завършена през 1879 г. с „Любовта на Толди“. През 1857 г. създава гневната патриотична балада „Уелските бардове“.

През 1858 г. е избран за член, а през 1865 г. за пожизнен секретар на Унгарската академия на науките, основава литературно списание. От 1848 г. е член на литературното общество „Кишфалуди“, а през 1860 г. е избран за негов председател. През 1867 г. е удостоен с академичната награда „Надашди“ (1864) за историческата си поема за хуните „Смъртта на Буда“. Към този период се отнасят и неговите класически трудове за унгарското стихосложение. Литературно-критическите публикации на Янош Аран подпомагат освобождаването на унгарската литература от подражанието и на езика от неговата натруфеност. Черпейки вдъхновение за сюжети и образи от народното творчество, Аран прави литературата по-достъпна за широки кръгове от читатели.

Превежда на унгарски език „Крал Джон“, „Хамлет“ и „Сън в лятна нощ“ на Шекспир, също и комедии на Аристофан, произведения на Пушкин, Лермонтов, Молиер. Занимава се и с музика, композира песни по собствени текстове, както и по стихове на Ласло Амаде, Йозеф Байза, Ференц Кьолчеи и Шандор Петьофи. Колекцията му от народни песни е важен документ за познанията му по народно творчество.

Отколешна мечта на Аран е да напише епическо произведение, трилогия за хуните с главен герой Атила. През 1963 г. завършва първата част – „Смъртта на Буда“. Със средствата на съвременния психологически роман постепенно разкрива процеса, който води до съдбоносното братоубийство. Изобразява чувството за национална катастрофа. Щом героят е престъпил Божия закон, е извършил грях, трябва да изкупи вината си – не само той, но и народът му.

Поради заетостта в Унгарската академия на науките и особено след ранната смърт на дъщеря му Юлишка през 1865 г. за дълги години престава да се занимава с поезия. В края на 60-те години на XIX век много боледува и прекарва повечето лета в Карлсбад (днес Карлови Вари, Чехия).

След 1877 г. се оттегля от обществения живот и създава предимно лирически или епически произведения. През 1877 г. написва цикъла стихотворения „Есенни минзухари“ – равностепенна на жизнения път. В стиховете преобладават самоирония, мъдрост, елегично настроение, използване на модерни стилистични средства, например импресионистична и символистична форма на изображение. През 1879 г. Аран завършва трилогията за Толди с „Любовта на Толди“, която остава последната му значителна творба. Умира след кратко боледуване през есента на 1882 г.

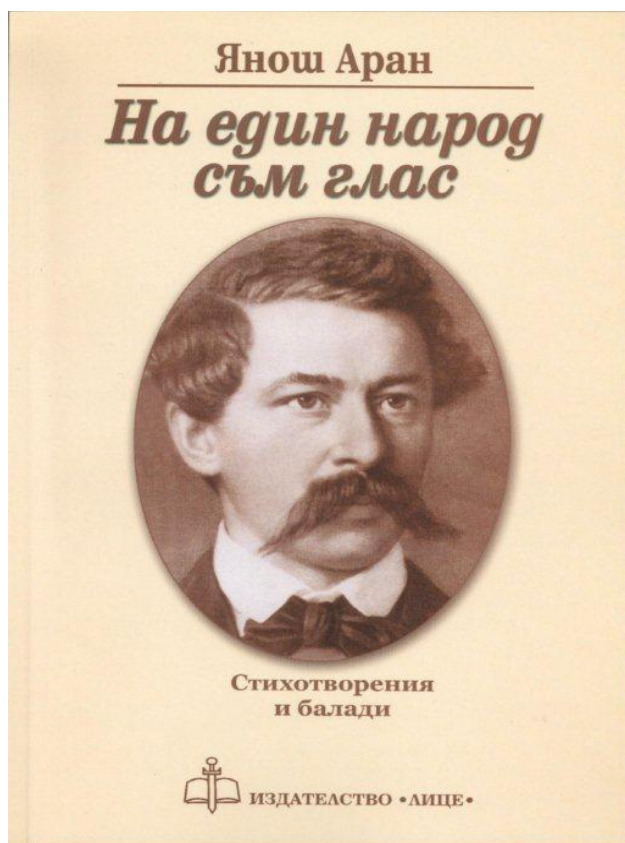
Янош Аран е автор на повече от 40 балади, които са най-характерният жанр за неговото творчество. Баладите на Аран могат да се разделят на три периода – ранен („Русата Пани“), годините в Надкьорьош („Невестата Агнеш“) и старост („Освещаване на мост“). Според темите могат да се изброят исторически („Ласло V“), селски и градски балади. Аран надхвърля рамките на поезията, вдъхновена от романтизма. В стиховете му се засилва акустичното и визуалното въздействие на думите, римите стават все по-богати и разнообразни.

Историческите му балади са алегорични, насочват към съвременното (по примера на шотландските народни балади). Най-важните теми в тях са тиранията, съпротивата

срещу нея, верността на националните идеи, отговорността на поетите и книжовниците. Специално внимание обръща на психологическата мотивация, централен проблем е тълкуването на престъплението и наказанието. Това го сродява с Достоевски и Толстой. Според Аран престъплението носи в себе си наказанието, защото е придружено от

разпадане на личността. Важното е след признатия грях да се даде възможност за искрено разкаяние.

Янош Аран издига жанра на унгарската балада до нивото на световната литература, наричат го „Шекспир на баладата“. Баладите са най-добре оформените му поетически произведения. Целта му е да служи с тях на националното дело. Аран обновява унгарската литература, като един от големите познавачи на унгарския литературен език оказва значително влияние върху следващите поколения поети, преди всичко върху Ендре Ади, Дежьо Костолани, Атила Йожеф. Творбите му са преведени на повече от 20 езика. Преводи на негови стихотворения на български език са включени в множество антологии и в самостоятелна стихосбирка през 2009 г.

Янош Аран

ДОКРАЙ

Твойта лира, твойта лира
на гърдата ти да опира
    тръгне ли към теб смъртта;
пръстите ти щом засвирят,
мислите ти да намират
    утешение в скръбта.

Верно, радостите земни
не кипят във твоите вени,
    но не я оставяй ти;
имало ли е отрада
или пък тегло от ада
    тебе да не сполети?...

Та живота все е хубав
щом скъпиш и не погубваш
и последния му час;
само в есента, която
твоите листа размята
не копней за лятна страст.

И макар да издимява
твоята мечта в забрава,
да залязва твоя ден:
с вѐдрото се забавлявай,
а на тъжното не давай
да *те* хваща в своя плен.

Не мисли, че твоята лира
почва вече да замира:
само иначе звучи;
ако туй те утешава,
още неведнаж тогава
песен ще те утеши.

От чувствителност обзето
е сърцето ти, догдето
в твоите гърди тупти;
ако лирата звънлива
то зове с идея жива
сам не се възпирай ти.

Пък дали слушател има?
Лирата, необходима
е на твоето сърце,
па макар като в пустиня
песента ти да отминне
като песен на щурче.

Превод от унгарски език Димо Боляров